

G'ofurova Sarvara Madaminjonovna

Andijan davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

E-mail: shodyona2020@mail.ru

UDK: 811.111

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QUROLLANISH HAMDA HARBIY TEXNIKAGA OID TERMINLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida qurollanish hamda harbiy texnikaga oid terminlarning shakllanishi, qo'llanilishi va lingvistik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Harbiy terminlarning semantik aniqligi, strukturaviy modellari, funksional-uslubiy jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy terminologiya, qurollanish, harbiy texnika, termin, qurol aslaha.

Гофурова Сарвара Мадаминжоновна

Преподаватель Андижанского государственного
института иностранных языков

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИИ, СВЯЗАННОЙ С ВООРУЖЕНИЕМ И ВОЕННОЙ ТЕХНИКОЙ, В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: В данной статье рассматривается сравнительный анализ образования, употребления и лингвистических характеристик терминов, связанных с вооружением и военной техникой, в английском и узбекском языках. Особое внимание уделяется семантической точности военных терминов, их структурным моделям, а также функциональным и стилистическим особенностям.

Ключевые слова: военная терминология, вооружение, военная техника, термин, вооружение и боеприпасы.

Gofurova Sarvara Madaminjonovna

Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

THE USE OF ARMAMENT AND MILITARY EQUIPMENT TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract: This article discusses a comparative analysis of the formation, usage and linguistic characteristics of terms related to armament and military equipment in the English and Uzbek languages. Particular attention is paid to the semantic precision of military terms, their structural models, as well as their functional and stylistic features.

Keywords: military terminology, armament, military equipment, term, weapons and armaments.

Kirish

Zamonaviy dunyoda harbiy soha davlat xavfsizligi, siyosiy barqarorlik va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu sohada qo‘llaniladigan terminlar tilshunoslik nuqtayi nazaridan muhim tadqiqot obyekti tashkil etadi. Harbiy texnikaning jadal rivojlanishi, qurollanish tizimlarining murakkablashuvi va xalqaro harbiy hamkorlikning kengayishi natijasida harbiy terminologiya jadal ravishda boyib bormoqda.

Ingliz tili bugungi kunda xalqaro harbiy-texnik muloqotning asosiy vositasi hisoblanadi. O‘zbek tilida esa harbiy terminologiya mustaqillikdan so‘ng milliy til siyosati asosida takomillashib, me‘yorlashuv jarayonini boshdan kechirmoqda. Shu bois ingliz va o‘zbek tillarida qurollanish hamda harbiy texnikaga oid terminlarning qo‘llanilishini qiyosiy tahlil qilish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Tilshunoslikda termin muayyan fan yoki kasbiy faoliyat sohasiga oid aniq tushunchani ifodalovchi, bir ma’noli va tizimli leksik birlik sifatida talqin qilinadi. Harbiy terminologiya esa qurolli kuchlar, qurol-yarog‘, harbiy texnika, strategiya va taktika bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalovchi terminlar majmuasidir.

Qurollanish va harbiy texnika sohasiga oid terminlar *harbiy amaliyot, texnik vositalar, mudofaa tizimi, jangovar texnologiyalar* bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus leksik birliklardir. Ushbu terminlar o‘zida nafaqat obyekt yoki hodisani nomlash, balki uni tasvirlash, tasniflash, texnik xususiyatlarini yoritish kabi funksiyalarni ham mujassam etadi. Shuning uchun ular leksik-semantik aniqligi va ixtisoslashganlik darajasi bilan ajralib turadi. Qurollanish va harbiy texnika terminlari - bu harbiy sohada foydalaniladigan, aniq semantik chegaralarga ega, texnik va funktsional xususiyatlarga asoslangan maxsus terminlar tizimidir.

Adabiyotlar tahlili

Qurollanish va harbiy texnikaga oid terminlar harbiy-texnik taraqqiyot, amaliy jangovar ehtiyojlar, tilning dinamik rivoji hamda tarixiy tajriba bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Terminologiya nazariyasida ta’kidlanganidek, har bir termin muayyan ijtimoiy-amaliy ehtiyoj mahsuli bo‘lib, u ma’lum tushunchalar tizimida o‘z o‘rniga ega bo‘ladi. O.S. Axmanova terminlarni “muayyan soha tushunchalarini aniq va tizimli ifodalovchi maxsus leksik birliklar” sifatida talqin

qilib, ularning tartibli va ierarxik xususiyatiga alohida urg'u beradi [1]. Shu nuqtayi nazardan, harbiy-texnik terminlar harbiy terminologiya tizimining semantik jihatdan aniqligi, morfologik jihatdan murakkabligi va stilistik betarafligi bilan ajralib turadigan muhim qatlamini tashkil etadi.

Zamonaviy harbiy sohada yuzaga kelayotgan texnologik yangiliklar, xususan informatika, optika, energetika va yadro fizikasi bilan bog'liq ixtirolar terminologik tizimning doimiy ravishda boyib borishiga sabab bo'lmoqda. D. Crystalning fikricha, ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida terminlar "yangi bilim va texnologiyalarni nomlash ehtiyoji natijasida tezkorlik bilan shakllanadi va til tizimiga kirib boradi" [2]. Har qanday yangi texnik vosita yoki jarayon o'z nomini talab qilishi tabiiy bo'lib, bunday terminlar, odatda, ilmiy asoslangan va texnik mazmunga ega bo'ladi. Masalan, *radioaktiv zaryad* termini atom energetikasining harbiy sohaga tatbiq etilishi natijasida vujudga kelgan bo'lib, u yadroviy qurollarning tarkibi va ta'sir mexanizmini ifodalovchi aniq ilmiy-texnik tushuncha sifatida terminologik tizimga singib ketgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Amaliy jangovar tajriba asosida shakllangan terminlar esa harbiy taktika, strategiya, qurollarni jihozlash va o'q otish mexanizmlariga oid tushunchalarni qamrab oladi. Terminolog olimlarning ta'kidlashicha, bunday terminlar ko'pincha real harbiy amaliyotda qo'llanilgan vositalarning funksional xususiyatlariga asoslanadi. Masalan, *snaryad* va *minomyot* terminlari jangovar harakatlarda keng qo'llaniladigan artilleriya qurollarini anglatib, ularning harbiy taktikadagi ahamiyati yuqori bo'lganligi sababli harbiy leksikonda barqaror va faol birliklar sifatida mustahkam o'rin egallagan. Globallashuv va xalqaro harbiy hamkorlik jarayonlari ham harbiy-texnik terminologiyaning rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'pgina tadqiqotchilar harbiy terminologiyaning xalqaro xarakterga ega ekanligini qayd etib, xorijiy tillardan, ayniqsa ingliz, rus va fransuz tillaridan terminlarning keng o'zlashishini tabiiy jarayon sifatida baholaydilar. Bugungi kunda ingliz tilidan kirib kelgan harbiy-texnik terminlar sonining ortishi NATO, AQSh va boshqa G'arb mamlakatlari bilan harbiy-texnologik hamkorlikning kuchayishi bilan izohlanadi. Masalan, *drone* termini ingliz tilidan

o'zlashib, o'zbek tilida uchuvchisiz uchish apparati shaklida izohlanadi. Ushbu termin axborot texnologiyalarining harbiy sohada keng qo'llanilishi natijasida yuzaga kelib, hozirgi kunda o'zbek tilida ham barqaror ishlatiladigan leksik birlikka aylangan.

Tarixiy harbiy tajriba ham terminologiya tizimida muhim iz qoldirgan. Tilshunoslarning fikriga ko'ra, qadimgi va o'rta asrlar urushlariga oid terminlar ko'plab tillarda saqlanib qolgan bo'lib, ular asosan tarixiy-adabiy va ilmiy matnlarda uchraydi. Bunday terminlar ko'proq tarixiy qurollar, harbiy inshootlar yoki urush usullari bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, *katapult* qadimiy davrlarda ishlatilgan tosh otuvchi qurilmani anglatgan bo'lsa, *xandaq* termini qal'a va mudofaa inshootlari atrofida qazilgan himoya o'rni sifatida harbiy leksikada tarixiy birlik sifatida saqlanib qolgan.

Hamidulla Dadaboyev va Hamid Yodgorovlarning "O'zbek harbiy terminologiyasi" kitobida *avtomat, ashuq, bashqiyon, granata, ya bag'ri, javshan, jiba, minomyot, omoch, pulemyot, snaryad, sungu, tank, tanuq, o'pchin, farangi, qilich qamchi, quyaq, qumbura* kabi so'zlar qurol-yarog' va aslaha-anjomlarni ifodalovchi terminlar deb berilgan. Zamonaviy o'zbek terminologiyasi tarkibi tobora kengayib borib, ayniqsa qurol turlarini ifodalovchi terminlar hisobiga boyimoqda. Masalan, hozirgi vaqtda *o'qotar qurol, mina, torpedo, raketali qurol, reaktiv qurol, yadro quroli, kimyoviy qurol, bakteriologik (biologik) qurol va sovuq qurol* kabi tushunchalar keng ishlatilmoqda. Ular talofat yetkazish xususiyatiga ko'ra ommaviy qirg'in quroli, oddiy zarar yetkazuvchi qurol kabi turlarga bo'linadi. Jangovar topshiriqlarning ko'lami asosida esa qurollar strategik, operativ-taktik va taktik toifalarga ajratiladi. Shuningdek, qurolning mo'ljallangan vazifasiga qarab bir maqsadli (masalan, samolyotga, tankka yoki suvosti kemasiga qarshi) hamda ko'p maqsadli, majmuiy turlari mavjud. Xizmat qiluvchi harbiy xodimlar soniga ko'ra esa qurol shaxsiy yoki guruh quroli sifatida tasniflanadi. O't ochish mexanizmining avtomatlashtirilish darajasiga ko'ra, avtomat(ik), yarim avtomatik va qo'lda boshqariladigan turlari farqlanadi. Bunga qo'shimcha ravishda, nishonga qarata harakatlanish chog'ida trayektoriyasini o'zgartirish

imkoniyatiga qarab, qurollar boshqariladigan yoki boshqarilmaydigan turlarga ajratiladi.

Natijalar va ularning tahlili

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Qurol aslaha" ma'nosidagi *yarog'*/*yaroq* termini bilan yonma-yon arabcha *siloh/saloh* o'zlashmasi ham faol qo'llanishga kirgan. Sovutlarning turli ashyolardan yasalishi ularni anglatuvchi istilohlarda ham ifodasini topgan. Simdan to'qilgan sovut turi *javshan* deb nomlangan, javshanning ustidan xitoy shoyisidan tikilgan to'n kiyilgan, bunday himoya turi bilan ta'minlangan askar *javshanlig'* termini bilan atalgan.

Mo'g'illar istilosidan keyin qo'llanishga kirgan *jiba* jibagarlar tomonidan metaldan tayyorlangan, sovutning ushbu turi saqlanadigan ombor *jibaxona*, ombor mutasaddisi *jibachi*, u bilan qurollangan jangchi *jibaliq* / *jibalik* tarzida yuritilgan.

Dushmanning otliq qo'shinlari hujumini to'xtatishda hamda yov dushmani yo'q qilishda nayza bilan jang qiluvchi askarlarning ahamiyati katta bo'lgan. "Nayza" tushunchasi "tiqish" yoki "sanchish" ma'nolarini anglatuvchi *sun* va *sanch* fe'llaridan kelib chiqqan *sanchqoq* va *sungug/sungu* kabi so'zlar orqali ifodalangan. Xususan, *sungu* shaklidagi variant Qoraxoniylar, Temuriylar va Shayboniylar davriga oid tarixiy va adabiy manbalarda tez-tez uchraydi. O'qlar solingan idish esa *kesh* yoki *kish* deb yuritilgan bo'lib, u jangchining beliga maxsus kamar yordamida mahkamlangan.

"Kamon" tushunchasi Ko'k turklar davrida harbiy tizimda *ya* termini bilan atalgan. Yoyning egilgan markaziy qismi *ya bag'ri* deb yuritilgan, kamon bilan ishlovchi yoki uni otuvchi shaxs *ya qurg'uchi* nomi bilan atalgan. Yoyni tortish harakati *ya qur* fe'li orqali ifodalangan bo'lsa, kamon otish bo'yicha bellashuv *ya tortish* termini yordamida anglatilgan.

Uch xonliklar davriga oid harbiy kuchlar artilleriya turlarini ifodalashda *to'b/to'p*, *zambarak* va *jazoyir* kabi terminlardan foydalanganlar. Aynan shu davrda katta talofat yetkazuvchi yangi turdagi qurol – bomba ham qo'llanila boshlangan bo'lib, u *qumbura* nomi bilan tanilgan [3].

XIV asrda Kichik Osiyodan O'rta Osiyo hududlariga kirib kelgan o't ochuvchi qurollardan biri *miltiq* bo'lib, u o'sha davrlarda *tufak* yoki *tufang*

terminlari bilan nomlangan. Bu qurol dushmanning tirik kuchlarini nafaqat ochiq maydondagi janglarda, balki shahar, qal'a va qo'rg'onlarga hujum vaqtida ham jiddiy talofat yetkazishga mo'ljallangan edi. Xususan, Bobur Hindistonda zabt etgan g'alabalarda tufakdozlar – miltiq bilan qurollangan jangchilarning hissasi katta bo'lgan. *Tufak/tufang* bilan jihozlangan jangchilar qal'alarni himoya qilishda ham faol bo'lishgan – ular burj va borularga joylashtirilib, dushmanga qarshi o't ochganlar. Ushbu qurol turi XIX asr oxirlariga qadar o'z harbiy ahamiyatini saqlab qolgan [3].

XV asr oxiri va XVI asr boshlarida esa o't sochuvchi qurol miltiq termini orqali tilga kira boshlagan. Bu davrda miltiqlar stvol (qurolning quvur qismi) uzunligiga qarab ajratilgan: qisqa stvolli miltiq *bashqiyon*, uzoq stvolli miltiq esa *sepishkan* yoki karabin deb atalgan. *Shamhol* deb nomlangan miltiq turi Xorazm xonlari hukmronligi davridagi manbalarda uchraydi, u bilan qurollangan askarlar esa *shamholchi* deb atalgan. Shu bilan birga, o'q termini bu davrda nafaqat kamon o'qlari, balki o't ochuvchi qurollar, ya'ni miltiq va zambarak snaryadlari uchun ham ishlatilgan. Amir Temur qo'shinida esa qal'a va qo'rg'onlarni vayron qilish, devorlarni yorib kirish maqsadida *manjaniq* (tosh otuvchi qurol) ishlatilgan. Biroq keyinchalik to'p kabi qurollarning keng tarqalishi natijasida *manjaniq*, *faloxan*, *charx*, *paloxmon* kabi tosh yoki yonuvchi suyuqlik otadigan qurollar asta-sekinlik bilan harbiy tildan chiqib ketgan. Tadqiq etilayotgan davrga oid manbalarda kamon o'qi turli tillardagi terminlar bilan nomlangan. Masalan, o'zbek tilida bu qurol o'q deb yuritilgan bo'lsa, fors-tojik manbalarida *novak* yoki *xadang* istilohlari qo'llangan. Agar o'q metall materialdan tayyorlangan bo'lsa, u *tir* deb atalgan. Yassi shakldagi o'qlar *kaybur*, patsiz (qanotsiz) o'q esa *gaz* deb nomlangan. O'qning uchi, ya'ni zarba beruvchi temir qismi esa *boshoq* termini orqali ifoda etilgan [5].

O'zbek harbiy terminologiyasi rivojlanish jarayonida qurol-aslaha nomlarini ifodalovchi terminlar bir necha yo'nalishda shakllanganini kuzatish mumkin:

a) Ba'zi qurol nomlari bevosita rus tilidan asl shaklida o'zlashtirilgan. Masalan, *vintovka*, *pulemyot*, *avtomat*, *pistolet*, *granata*, *bomba*, *minomyot*, *snaryad*, *mina*, *granatomyot*, *zenitka*, *tank* kabi terminlar shular jumlasidandir.

b) Ayrim holatlarda esa mazkur nomlarga o'zbek tilida mavjud bo'lgan muqobillar tanlangan. Masalan, *to'pponcha*, *miltiq*, *beshotar* kabi istilohlar qo'llanilgan.

c) Birikmali terminlar esa o'zbek tilining grammatik normalariga moslashtirilgan holda shakllangan. Bunga misol sifatida *stanokli pulemyot*, *dekyarev pulemyoti*, *tankotar granata (yoki tankka qarshi granata)*, *qo'l granatasi*, *o'zi yurar to'p*, *oltiotar minomyot* kabi birliklarni keltirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytish mumkin, qurollanish hamda harbiy texnikaga oid terminlarning qo'llanilishi har ikki tilning leksik va strukturaviy xususiyatlarini aks ettiradi. Ingliz tili xalqaro harbiy terminologiyaning asosiy manbai bo'lsa, o'zbek tilida terminlarni milliy til me'yorlariga moslashtirilgan va standartlashtirilgan. Harbiy terminologiyaning chuqur tahlili nafaqat tilshunoslik uchun, balki harbiy soha mutaxassislari uchun ham zarurdir, chunki bu ularning professional faoliyatini yanada samarali amalga oshirishlariga yordam beradi. Harbiy terminologiyani to'g'ri tushunish va qo'llash jangovar sharoitlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zaruriy shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: 2004. Наука, – С. 147
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge University Press, 2019. – P. 97.
3. Dadaboyev H., Yodgorov H. "O'zbek harbiy terminologiyasi" Toshkent 2021. SANHOF, –B. 146.
4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikologiyasi. – Toshkent: 2018. Fan, –B. 59.
5. Троицкая А.Л. Военное дело в Бухаре в первой половине XIX в. Сборник статей истории и филологии народов Средней Азии. Посвященная 80-летию со дня рождения А.А.Семенова. М., 1953. – С. 216.

